

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ТЕРМИНДЕРИН
ТЕХНИКАЛЫК ОКУУ ЖАЙЛАРДА ОКУТУУ**

**ОБУЧЕНИЕ ТЕРМИНОВ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В ТЕХНИЧЕСКИХ
ВУЗАХ**

**THE STUDY OF TERMINOLOGY OF KYRGYZ LANGUAGE
IN TECHNICAL UNIVERSITIES**

Бул макалада терминдердин пайда болуу жолдору жана аларды окутуунун усулдук ыкмалары көрсөтүлдү.

***Ачкыч сөздөр:** терминология, сөздүк, этиш, ЖОЖ*

*В этой статье рассматривается пути появления терминов и методы их изучения.
Ключевые слова: терминология, словарь, глагол, ВУЗ*

In this article examined ways of appearance of terms and methods of their study.

***Keywords:** terminology, dictionary, verb, University*

Кыргыз тилинин практикалык курсу жогорку окуу жайлардын бири болгон Насирдин Исанов атындагы кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт, архитектура университетинде көп жылдардан бери окутулуп келе жатат. Аталган университет техникалык окуу жайы болгондуктан окуу программасы да филологиялык жана гуманитардык эмес адистиктерге ылайыкталып түзүлгөн. Кыргыз тилин окутуудагы эң негизги максат- коммуникативдик компетенция, тилдик жана лингвистикалык компетенция жана маданият таануучулук компетенциялар болуп саналат. Ар бир окутуучунун алдына мен эмнени окутам, кантип окутам, кандай жолдор менен жеткиликтүү түшүндүрө алам, ар бир сабактын бере турган натыйжасы кайсы деген суроолор турушу керек. Ошол суроолор кандай жолдор менен чечилет, бул суроолорго окуу жайдагы иш процессинен жооп табууга аракеттенип көрөлүк.

КМКТАУда архитектура, дизайн институту, курулуш, экономика институту, экология институту, транспорттук коммуникация институту, жаңы информациялык технологиялар институту, инновациялык кесиптер институттары жогорку талапка дал келген ар түрдүү кесиптеги адистиктердин ээсин даярдап чыгарышат. Бул институттардын бардыгында тең университеттин мамлекеттик тил комиссиясынын жетекчилиги алдында терминологиялык комиссиялар түзүлгөн. Бул комиссиялардын негизги милдети окутуу процессиндеги пайдаланылуучу иш кагаздарын, лекцияларды, усулдук колдонмолорду мамлекеттик тилге которууга көмөктөшүү, көз салуу болуп саналат. Акыркы жылдары курулуш, жогорку математика, инженердик геодезия, сызма геометрия, колдонмо математика, механика, физика, табигый илимдердин концепциясы сыяктуу техникалык илимдердин көпчүлүгүндө окуу китептери, усулдук колдонмолор илимпоз окумуштуулар тарабынан кыргыз тилинде жазылууда. Мындан сырткары архитектура, көркөм сүрөт өнөрү, курулуш, унааларды башкаруу, жол кыймылын уюштуруу кесиптерине тиешелүү терминдер мамлекеттик тилге которулду.

Кыргыз тилинин лексикасында термин белгилүү орунду ээлейт. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: «Термин – илимдин, техниканын, искусствонун же айрым бир кесипчиликтин тармагындагы белгилүү түшүнүктүн аты болуп эсептелген сөз же сөз айкалышы» деген аныктама берилет. Ал эми терминдердин жыйындысы, жалпы системасы терминология деп аталат[5,592-б.]. Термин латынча terminus -чек деген маанини берип, илимдеги түшүнүктөрдүн паспорту катары каралат. Тигил же бул түшүнүк бир сөз менен канчалык так, кыска берилип, тигил же бул сөздүн жардамы менен өзүнүн атоосун тапса, аны түшүндүрүүгө да, экинчи түшүнүктөн айырмалоого да жеңилдик туулат. Терминдин бул касиети илим үчүн, анын эрежелерин, закондорун, аныктамаларын бири-биринен айырмалап атоодо өтө зарыл.

Өндүрүш, техника, илим, экономика, искусство, коомдук турмуштагы түшүнүктөрдүн атоосу болгон сөздөр терминдик касиетке ээ. Тар мааниде—бир илимдеги (коомдук- саясий илимдердеги, искусстводогу, экономикадагы, техникадагы) терминдердин (башкача айтканда түшүнүктөрдүн) системасы, жыйындысы. Ошентип, термин дегенибиз өзүнчө бир башка, өзгөчөлөнгөн сөз эмес, жалпы лексикадагы эле, бирок белгилүү илимий түшүнүктү атоо максатында атайын колдонулган сөз. Демек, термин тилдеги сөз жасоо эрежелерине ылайык жасалып, анын ички закон ченеми менен жөнгө салынат. Ал эми ар бир илим тармагындагы тиешелүү терминдердин жыйындысы анын системасын түзөт. Ошентип, терминологиялык системалардын түзүлүшү, калыптанышы, толукталышы жана өзгөрүшү ар бир илим, техника, өндүрүш тармагындагы жылыштарга байланыштуу ошол замат, ал өзгөрүүлөр менен бир мезгилде пайда болуп турат да, кандайдыр өлчөмдө ар бир илимдин деңгээлин да чагылдырат. Бул болсо турмушта пайда болгон бардык жаңылыктар, жаңы түшүнүктөр өзүнүн атоосуна ээ болуп, лексика толуктала берет деген чындыкты күбөлөйт. Ошону менен бирге, бул абал тил дайыма жана көбүнчө терминологиянын эсебинен байый турганын да айгинелейт.

Терминдер кыргыз тилине кантип, кандайча жол менен которулат:

1. толук которуп алуу: колдонмо көркөм өнөр , жасалга, көркөм мурас ж.б;
2. жарым -жартылай которуп алуу: мом живописи, майлуу боёктор живописи ж.б;
3. калька.

Азыркы кыргыз тилинде жаңы сөздөрдүн көпчүлүгү калька аркылуу пайда болот. Бул өздөштүрүүнүн өзгөчө түрү, калькалап жаңы сөз жасоодо орус тили кыргыз тилине үлгү болуучу тил катары кызмат кылат.

Кыргыз тилинде сөз жасоодо жаңы сөз кандай ыкмалар менен жасаларын академик Б. Юнусалиев, Б. Орузбаева, С. Кудайбергеновдордун пикирин эске алуу менен терминдердин төл сөздөрдөн жасалышынын үч ыкмасын көрсөтүүгө болот:

- лексика-семантикалык ыкма: курулуш, өнөркана, өнөрпоз, сүрөт өнөрү, сүрөт көргөзмөсү,
- морфологиялык ыкма: сүрөт-чү, бедиз-чи, жаса-л-га , кура-к-чы,
- синтаксистик ыкма: гүл түшүрүү, чий чырмоо.

Илимдин бардык тармагына тиешелүү, бардык тармагында түшүнүгү бар терминдердин көркөм сүрөт өнөрү жана архитектурага гана тиешелүү түшүнүгү иликтенгендигин төмөнкү мисалдан көрө алабыз:

Айнек - айнектен жасалган көркөм тиричилик буюмдарын (негизинен идиштерди) түшүндүрүүчү термин деп аныкталат[4,30-б.]. Бул сөзгө кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө төмөндөгүдөй түшүнүк берилет: Айнек- 1. зат. кварц кумуна бир катар башка заттарды кошуп эритүү жана химиялык жагынан иштетип чыгуу менен алынган тунук зат. М: терезенин айнеги , айнек идиштер. 2. диалектиде-күзгү 3. көз айнек.

Терминология маселеси өтө актуалдуу, бардык терминдердин лексикалык маанисин, түшүндүрмөсүн студенттерге жеткириш үчүн окутуунун ар түрдүү

ыкмаларын колдонуу керек. Мына ушул сабак процессиндеги окутуучунун көргөн иш чаралары студенттин аткарган же аткарууга тийиш болгон иш - аракеттеринин жыйындысы окутуунун методдору болуп саналат. «Окутуунун методдору – бул окутуучунун педагогдук ишмердиги менен окуучунун таанып билүү ишмердигинин жандуу органикалык биримдиги» деп Ж.Чыманов белгилегендей органикалык биримдикке жетишүүгө аракет жасоо зарыл. Терминдердин лексикада, илимий стилде алган ордун окутуунун салттуу методдору менен түшүндүрүүгө болот. Ал эми аны сүйлөшүүдө, оозеки речте кантип пайдаланууну окутуунун интерактивдүү ыкмаларын колдонуу менен берсе жөндүү болчудай. Мисалы:

Студенттердин сөз байлыгын өстүрүүчү оюн сабактар **«Чачылган тамга»**

Бул оюн сабакта аудиториядан бир студент чыгат да, доскага алфавиттик тартипке баш ийбеген бир нече тамганы жазат. Студенттер ошол тамгаларды пайдаланып сөз жазышат. Ким көп сөз жазса, ошол жеңүүчүсү болот. Мисалы: о, э, с, р, б, а, т, п, н. Бул тамгаларды пайдаланып мындай сөздөрдү таап жазса болот: от, эс, ор, эр, бат, тап, нан, бар, сор, сот, ат, бор. ж.б.

Оюн сабактын экинчи бөлүгүндө чачылган тамгалардын жардамы менен экономикалык же башка каалаган терминдерди ойлоп таап, жазса болот. Мында да ким көп термин тапса, ал оюн жеңүүчүсү болот.

«Сөз чынжыры»

Оюнга катышкан студенттер биринчи студент айткан экономикалык терминдин аягындагы тыбыш менен кийинки сөздү улап кетүүсү керек. Бул оюн өз кесибине тиешелүү сөздөрдү мамлекеттик тилде көбүрөөк үйрөнгөнгө өбөлгө түзөт.

Мисалы: банк—кредит—товар—рента—акция—ярмарка—акча—айлык—карыз—заём—маркетинг—грант—төлөм—менчик—күрөө--өнүктүрүү—үлүш.

Же болбосо: экономика—аудит—трансферт—товар—рентабелдүүлүк—киреше—евро—олигополия; сом—менеджмент—тастыкталган—нарк—каталог—грамм—макроэкономика—аласа—акциздик салык—көзөмөл.

Оюнда терминдерди көп таап жана анын түшүндүрмөсүн туура айтып бере алган студент жеңүүчү болуп эсептелинет.

Жогоруда терминдерди кыргыз тилинде окутуунун интерактивдик ыкмалары берилди. Педагогикалык практикада интерактивдик окутуу жаңы түшүнүк болуп эсептелет. «Интерактивдик окутуу» термин педагогикалык практикада 20-кылымдын 90-жылдарында пайда болду. Интерактивдик ыкма – бул өз ара студенттердин ошондой эле студенттер менен окутуучулардын өз ара аракеттенүүсүн талап кылуу усулу болуп саналат. «Интерактив» сөзү англис тилинен келип чыккан. Интер – бул «өз ара» жана «аст» – «аракет», «өз ара аракеттенишүү» дегенди билдирет. Интерактив окутуу усулу, окуучунун эң чоң активдүүлүгү, алынган материалдарга карата чыгармачыл ой жүгүртүүсү катары карайт. Интерактивдүү окутуу мазмунунун критерийлери: жасалмалуу эмес дискуссия жүргүзүүнүн мүмкүнчүлүгү, материалды эркин түшүнүүсү, лекциялардын санынын азайышы, бирок семинарлардын санынын көбөйүшү, студенттердин демилгени колго алуусу, коллективдүү иштөөнү талап кылган топтук тапшырмалардын көбөйүшү, жазуу иштерин аткаруу.

Интерактивдүү окутуу – бул эң алды пикир алышуу жана окуу процессиндеги (сүйлөшүү, аңгемелешүү, талкуулоо), тең ата өнөктөштөрдү (субъектилердин) өз ара

аракети. Алардын бири дагы башкаларга үстөмдүк кыла албайт. Интерактивдүү окутуу – мындайча айтканда окуу процессинин бардык катышуучуларынын комплекстүү, ар тараптуу көп кайталануучу байланышынын системасы.

Жогорку окуу жайдын студенти терминдерди мамлекеттик тилде толук өздөштүрүүсү зарыл. Андыктан терминдердин которулушу, пайда болушу ж.б.теориялык маселелер практикалык сабактарда кенири түшүндүрүлүшү керек. Бүгүнкү күндө Жогорку Кеңеш, өкмөт, тил комиссиясы терминология боюнча үчөө үч башка иш алып барууда. Бул иштин үстүндө илимий принцип болушу керек. Бул илимий принцип ар бир жогорку окуу жайларда сакталса, анда мамлекеттик тилдин деңгээли жогоруламак.

Адабияттар тизмеси

1. Орузбаева Б. Кыргыз терминологиясы [Текст] / Б.Орузбаева. – Ф.: 1980. - 110 б.
2. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы [Текст] / Ж.Чыманов. – Бишкек: 2009. - 87 б.
3. Борсунбаева З.Э.. Кыргыз тили илим тармактарында [Текст] / З.Э.Борсунбаева. – Бишкек: 2013. - 376.
4. Карыбекова М. Архитектура жана көркөм сүрөт өнөрү (Терминологиялык сөздүк) [Текст] / М.Карыбекова. – Бишкек: 2010. - 110 б.
5. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү [Текст]. - Ф.: 1968. – 773 б.